

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 3. No. 12. 1939

ŞANİ ZADE ATAULLAH
ELKİTABÜL HAMİS Fİ ZİKRİL EDVİYE

الكتاب الخامس في ذكر الادوية

لشأنى زاده محمد عطاء الله الطيب

Ö n S ö z

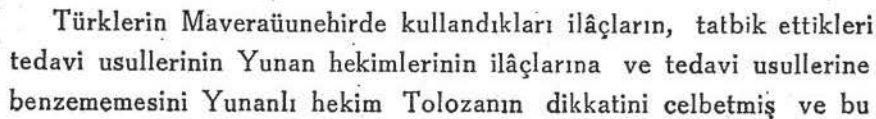
İslâm şarkta Deva kitapları oldukça zengin bir yekûn tutar. Onların en meşhuru yedinci hicret asrının büyük farmakologu İspanya'nın Malaga şehrinden İbni Baytarın (Camiî müfradat aladviya-valâğ-diya) sıdır. Arapça olan bu kitap dört kısım halinde ve 1291 yılında Mısırdaki basılmıştır. (Fakirin kütüphanesindeki nüshayı müsteşrik Nöl-dekenin terekesinden satın aldım). Bu eserin almanca tercemesi 1840 yılında iki büyük cild olarak Stuttgartda basılmıştır. Bende bu iki cilt de vardır; meşhur Fransalı Arâbist tabib Leclerc dahi fransızca-ya terceme ve bastırmıştır.

Türk diline ise 8-hicret asrının ilk rub'unda çevrilmiştir. Müter-cimi yazık ki bilinmiyor, tercümeyi emreden Aydın oğlu Gazi Umur beydir. Mütercim ile müellif arasındaki zaman kısa olduğundan otların, köklerin bir sözle drogların türkçe mukabilleri bakımından fevkalâde kıymetlidir. Yazmaları, kütüphanemizde oldukça boldur [1] İb-ni Baytar'ın eseri uzun yıllar müslüman şarkın bütün hastahane ve hekim mekteplerinde Kodex medicamentaris galenus işini görmüştür. Edirne Selimiye kütüphanesinde saklı duran İbni Baytar'ın eski yaz-ma nushaları ehemmiyetlidir. Şöyleki: üstlerinde Beyazid II nin mührü sultanımüşarünileyh'in Tunca kenarında yaptırdığı darüşşifa tabib ve eczacılarının yazıları ve isimleri vardır. 8 hicret asrında «Yusuf, İb-ni İsmail, İbni Elyası - Huyinin» (Malayasáo attabiba cahluhu) kitabı da İbni Baytarı ikmal eylemekle farmakopeler arasında mevkii yüksek-tir. Bunu sultan Muhammedi salis adına 1008 yılında divanı âli kâtib-

[1] Türk dili Tarama dergisinde bu ve diğer ilk türkçe tıp kitapları aranıp söylenmemiş olduğuna şahid oluyoruz..

Türk - Çagatay İllerinin Tıp Kitabı

vücuda getirdikleri anlaşılıyor,

bapta yaptığı tetkikat neticesinde, H 911, M 1506 tarihlerinde bu eseri vücuda getirmiştir. Eserin aslı, « Çagatay türkçesi » ile yazılmıştır. Bu sayede Maverâünnehir Türklerinin buldukları ve tatbik ettikleri tedavi usulleri, İrana, Hinde ve Çine yayılmıştır.

*
* *

O zamanlar matbaa bulunmadığı için bu kitaptan ancak havas istifade edebilmiştir. Nüshası pek nadir olan kitabın elde edilmesi güç ve büyük fedakârlıklara mutavakkıftır. Bu kitabı Özbasım evinde taş üzerinde basan Şehabeddin Sakip mukaddemesinde diyor ki:

« Fitrî ve tabîî bir zevk ve şevkle, bazı kitaplardan tıp tahsilinden sonra, hususî tecrübelerle giriştim ve eski kitaplar aradım; ve nihayet tıbbâ ait her türlü ihtiyaçları tatmin edecek bir eser vücuda getirmek hevesine düştüm. Fakat sonunda nefsimde bu kudreti görmedim. Bu araştırma ve didinmelerim arasında Yunanlı hekim (Tolozan) in bu Esrarületibba eserinden haberdar oldum. Ve o sırada hacca gitmekte olan ve Bombaya uğrıyan Şehzade Mehmet Azim Torenin lûtfü delâletiyle bir nüshasını elde ettim. Farscaya çevirdim. Bu suretle kırk senelik mesaim neticesinde nihayet emelime nail oldum. Ahlâfıma emsaline faik bir hatıra bıraktım. »

Mütercim Şehabeddin Sakip (Dehlevî - Horasanî) bu eserin en müteber ve itimada en ziyade şayan nüshası Türk Çagataycasile yazılmış olanı olduğunu ve bu eseri ammenin talebi üzerine şahsî menfaat gözetmiyerek basıp dağıttığını da söylüyor.

*
* *

Eserin tertibi:

Fihristte, hastalıkların isimleri Yunanca ve Arapca yazılacağı işaret edildiği halde, metinde büyük bir kısmı - Yunancadan sonra - Farsca ve bazı hastalıkların adı fransızca yazılmıştır.

*
* *

Ölçü makyasları; Miskal (ki yirmi kıratdır) Kırat; bir kırat beş

arpadır.) Tole (Hintce iki buçuk miskaldır.) Rıtl (Arapca 130 dirhemdir.), gibi Hintce, Arapca ve Farscadır.

* * *

Kitabın 14 üncü sayfasında, bazı hastalıklara ait hususî tedavi tarzlarından ve ilâçlarından bahsedilen ve (Yarkand) lı bir Türk olan Hacı Ahmet Candan başka bir hekimin adı anılmamıştır.

Yarkend Şarkî Çin Türkistanında Kâşgârın yüz kilometre cenubu şarkisinde vaktile hanlık merkezi olan büyük ve mühim bir Türk şehridir.

* * *

Kitabın basım tarihi belli değildir. Maddî tarifi; 24,5×16—19×16 Kâğıt bayağı - sarımtırak - beyaz. Yazı; vasat derecede tâlik

* * *

Bu eser eski tıp ve bilhassa Türk tababeti tarihi bakımından çok mühimdir. Çünkü Yunanlı bir hekimin şهادetile de **Türklerin kendilerine has bir tababet usulleri olduğu teeyyüt ediyor.**

Esrarületibba, başka eski tıp kitaplarında bulunmıyan mühim bahisleri de ihtiva ediyor.

Esasen hence mütercimin tasarrufi bir terceme yaptığı muhakkaktır.

Bu sebeplerden dolayı bu eserin türkçe aslını mutlaka bulmamız lâzımdır.

* * *

Eserde isimleri geçen ilâç ve hastalıkların bu günkü türkçemizde karşılıklarını bulmak için, Şarkın kimyager - eczacıları olan attarlar-
dan, Kamustan, Bürhanikatiden ve Ferhengi Şuuriden istifade edilebilir.

* * *

Kitabın tedavi usullerine ve hastalıklara ait münderecatını hülâsa olarak yazıyorum ;

Bundan ziyadesini yapamam. Çünkü hekim değilim. Aczimi bilmekle beraber, zayıf farscem müsait olduğu kadarını, hatırlınız için yaptım.

*
*
*

Yunaniler Şark dillerini, Şarklılar da yunancayı pek karışık söyler ve daha karışık yazarlar. Aralarına fransızca kelimelerde karışan yunanca isimleri yazmakta bir faide görmedim. Farsce ve Arapça kısımlarını yazıyorum;

Mualecei kuvveti bah (akamet),

Tedabir abisteni zen (kadının gebe kalmasını menneden tedbirler)
ilâcı küşüdeni tamesi zenañ (kadınların hayız görmelerinin ilâcı)

Yarkentli hekim Hacı Ahmet Canın mücerrebâtı

İrkinnisa

Cinsî kuvvetin arttırılması

Hıfzı sıhhat

Beşere (cilt-deri) renginin korunması

Nefes darlığı

Zayıflık

Sârî hastalıklardan korunmak tedbirleri

(Fihristte yok, metinde var)

سپرز [?] [Bir nevi yara, çıban yarası olacak]

Gözde leke

Saç bitirmek

Kulunc

Gebelik ağrıları ve tames

شش [şüş ciğer hastalıkları verem]

Çiçek hastalığı [metinde ve fihristte çiçek diye yazılıdır]

Çiçek hastalığının boğaza sirayetini men

Husye

Vücutta iltihablar

Çocuklarda arka [sırt] iltihapları

Kol hastalıkları ve çıkıkları

آتشك = frengi

Zehirler

İshal

Uykuda korkanların tedavisi

Husye veremi

گنجہ [kel]

Verem سل - شش

Kel

Sûal

Felgmonye

Baş ve Yarım baş ağrıları

İshal fazlalığından gelen baş ağrıları

Zükkâm - öksürükten gelen baş ağrıları

Lokva veya felçten gelen baş ağrıları

Teheyyüçten veya veremden ileri gelen ciğer zaafı

Bel - arka veya herhangi bir uzuv ağrısı

Böbrek ve iç iltihabı [hararet]

İshal ve zehir [istiska]

Dizanterya [ishal]

Çocuk ishalleri

Kuduz köpek ısırmasının tedavisi

Ağız damağı ağrısı

Seretan

Tesemmüm

Veba

Mide ağrısı illeti

Suda' ve devvare münasebtile mide başı ağrısı

Adale katılığı

Lahmi zait

Cerahat

Nasır

Gözde leke

سبات (Uyku hastnlığı)

Burun akması - Zükkâm

Nedbe (yara yeri, cicatrice)
Safrâ
Safrâi muhterika
Romatizma - kuluncu
Kulunç
Sarılık
Göz, kamış (erkek uzvu) ve mak'ad ilthapları
البتين illeti
ملين Müleyyin ilâçlar
Tasallübü şerayin
Damar çekilmesi
Teşennüç
Yürek ağrısı
Arka ağrısı
Nevzadın za'fı
Diş ağrıları
» oynaması
Hararetin yüksekliğinden idrarın artması
İshal [Dizanteriya]
Kırıklık [vücut]
Bilânoroji — akıntısı.
Mesanede taş
Baş ağrısı
Luḥusanın tedavtsi
Mafsal ve husye ağrıları
Uyku
İstiska
Ciğer tıkanması sebeble vücut ve karın ağrıları
Göbek uzaması
Zatülcenp
Lokma yutamamak
Sara
Zükkâm
Yanık [Ateş]
Teşennüc

Vücutde diken, kıymık veya kurşun kalması

عطسه Utse (Nevzad hastalığı)

Mesañede yara

Meni zaptı

Kan oturması

Kebedi ve safravî ishal

Akametin tedavisi.

İştahsızlık ve cinsi ademi iktidar

Sıtmalar.

* * *

Kütüphanemize Farsça ve hatta Türkçe eski Tıp kitapları var. Hiç birinde görmediğim bahislerden Esrarületibbada bulunan bir kaçını yazayım.

S: 39 da çiçeğin buğaza geçmemsi. S: 14 de hıfzı sıhat. S: 26 da sarî hastalıklardan korunmak ilh.. bahislerini numune olarak göstere bilirim.

Sarî hastalıklardan korunmağa ait satırları hülâsa edeyim.

» .. Bir çok hastalıklar varki hasta ile temas edenlere, hastanın ziyaretine gidenlere sirayet edebilir: Verem, firengi tık nefes (Zıki nefes) her nevi yaralar ve ciğer hastalıkları ... ilh..

» .. Alınacak tedbirler içinde hasta yatan odanın kapı ve pencerelerini açıp bir saat havalandırmalı. Sonra hastanın yanına gitmelidir. Kapı ve pencereler dar ve ufak ise hastanın yanına gitmemelidir. Bu şerait altında hastalık ziyaretçiye geçer. Çünkü dar olan eve hava girmez, hastalığın ufuneti odaya siner.

Eğer insan böyle bir yerde yatan hastayı ziyarete mecbur olursa hastanın yanında iken tükürüğünü yutmamalı, ve bir şey içmemelidir. Hastadan uzak bir yere oturmalıdırki hastanın ağzından çıkan buğu ona gelmesin.

Bu mahzurb ütün sarî, Semmi ve vebaî hastalıklar için variddir.

Haydar Vaner

Erenköy